रक्तातीसारस्य संप्राप्तिमाह,—
"पित्तकृन्ति यदात्यर्थं द्रव्याण्यश्नाति पैत्तिके ।
तद्दोषाज्जायते शीघ्रं रक्तातीसार उल्वणः ॥*॥"
तस्य चिकित्सा ।
वत्सकतरुत्वगार्द्रा दाड़िमफलसम्भवा त्वक् च ।
त्वगयुगलं पलमानं विपचेदष्टांशसम्मिते तोये ॥
अष्टमभागं शेषं क्वाथं मधुनापिबेत् पुरुषः ।
रक्तातिसारमुल्वणमतिशयितं नाशयेन्नियतं ॥
कुटजदाड़िमक्वाथः ॥ * ॥
"कुटजातिविषा मुस्तं बालकं लोध्रचन्दनं ।
धातकी दाड़िमं पाठा क्वाथमेषां समाक्षिकं ॥
पिबेद्रक्तातिसारे तु दाहशूलामसंयुते ।
कुटजादिकषायोऽयं सर्व्वातीसारनाशनः ॥"
चन्दनमत्र रक्तचन्दनं कुटजादिक्वाथः ॥ * ॥
"गुड़ेन भक्षयेद्बिल्वं रक्तातीसारनाशनं ।
आमशूलविबन्धघ्नं कुक्षिरोगहरं परं ॥"
बिल्वं सुस्विन्नं बालबिल्वगर्भं शीतं तत्स्वेदनोदकं
चानुपेयं । गुड़बिल्वं ॥ * ॥
"जम्ब्वाम्रामलकीनान्तु कुट्टयेत् पल्लवान् नवान् ।
संस्रुह्य स्वरसं तेषां अजाक्षीरेण योजयेत् ॥"
तत्पिबेन्मधुना युक्तं रक्तातीसारनाशनं ।
जम्ब्वादिस्वरसः ॥ * ॥
"निष्क्वाथ्य मूलममलं गिरिमल्लिकायाः
सम्यक् पलद्वितयमम्बुचतुःशरावे ।
तत्पादशेषसलिलं खलु शोषणीयं
क्षीरे पलद्वयमिते कुशलैरजायाः ॥
प्रक्षिप्य माषकानष्टौ मधुनस्तत्र शीतले ॥
रक्तातिसारी तत्पीत्वा नैरुज्यं क्षिप्रमाप्नुयात्" ॥
कुटजक्षीरं ॥ * ॥
"पीत्वा शतावरीकल्कं पयसा क्षीरभुग् जयेत् ।
रक्तातिसारं पीत्वा वा तया सिद्धं घृतं नरः ॥"
शतावरीकल्कस्तद्घृतञ्च ॥ * ॥
"गोदुग्धनवनीतन्तु मधुना सितया सह ॥
लीढ़ं रक्तातिसारे तु ग्राहकं परमं मतं" ॥
नवनीतावलेहः ॥ * ॥
"पीतं मधुसितायुक्तं चन्दनं तण्डुलाम्बुना ।
रक्तातिसारजिद्रक्तपित्ततृड्दाहमेहनुत्" ॥
चन्दनमत्र श्वेतं । चन्दनकल्कः ॥ * ॥
"विरेकैर्बहुभिर्यस्य गुदं पित्तेन दह्यते ।
पच्यते वा तयोः कार्य्यं सेकप्रक्षालनादिकं" ॥
आदिशब्देन लेपादिग्रहः ।
"पटोलयष्टीमधुकक्वाथेन शिशिरेण हि ।
गुदप्रक्षालनं कार्य्यं तेनैव गुदसेचनं ॥
दाहे पाके हितं छागीदुग्धं सक्षौद्रशर्करं ।
गुदस्य क्षालने सेके युक्तं पाने च भोजने ॥
गुदस्य दाहपाकयोः ।
"गुदनिःसरणे प्रोक्तं चाङ्गेरीघृतमुत्तमं ।
अतिप्रवृत्त्या महती भवेद्यदि गुदव्यथा ।
स्विन्नमूषकमांसेन तदा संस्वेदयेद्गुदं ॥
अथ गोधूमचूर्णस्य संनीतस्य तु वारिणा ।
साज्यस्य गोलकं कृत्वा मृदु संस्वेदयेद्गुदं ॥
(गुदव्यथायां)गुदभ्रंशे गुदं स्वेदैरभ्यन्यान्तःप्रवेशयेत् ।
प्रविष्टं स्वेदयेन्मन्दं मूषकस्यामिषेण हि ॥"
मूषकस्यामिषेण काञ्जिकेनोत्स्विन्नेन एरण्ड-
पत्रादिस्थापितेन स्वेदयेत् ।
"मूषकस्याथ वसया पायुं सम्यक् प्रलेपयेत् ।
गुदभ्रंशाभिधो व्याधिः प्रशाम्यति न संशयः ॥
चाङ्गेरीकोलदध्यम्लक्षारनागरसंयुतं ।
घृतं विपक्वं पातव्यं गुदभ्रंशगदापहं ॥
चाङ्गेरी चतुष्पत्रा अम्ललोनिका तस्याः स्वरसः
कोलस्य क्वाथः दध्यम्लं दधिरूपमम्लं एतत्त्रयं
मिलितं घृताच्चतुर्गुणं । क्षारनागरयोः कल्कः ।
चाङ्गेरीघृतं ॥ * ॥
"कोमलं पद्मिनीपत्रं यः खादेच्छर्करान्वितं ।
एतन्निश्चित्य निर्दिष्टं न तस्य गुदनिर्गमः ॥
पद्मिनीपत्रं पुरइनिपत्रं तत्संशोष्य संचूर्ण्य शर्करा
युक्तं खादेत् । अयन्तु गुदभ्रंशोऽतीसारं विनापि
भवति । ततः क्षुद्ररोगेषु लिखितः । अत्र तु
गुदस्य दाहपाकव्यथाप्रसङ्गात् भ्रंशोऽपि लिखितः।
चिकित्सा तूभयत्र तुल्यैव ॥ * ॥ अथ श्लेष्माति-
सारस्य लक्षणं ॥
"श्वेतं स्निग्धं घनं विस्रं शीतलं मन्दवेदनं ।
गौरवारुचिसंयुक्तं श्लेष्मणा सार्य्यते शकृत् ॥
विस्रं स्यादामगन्धि यत् ॥ * ॥ अथ तस्य चिकित्सा।
"श्लेष्मातिसारे प्रथमं हितं लङ्घनपाचनं ।
योज्यश्चामातिसारघ्नो यथोक्तो दीपनो गणः ॥
चव्यश्चातिविषा कुष्ठं बालबिल्वं सनागरं ।
वत्सकत्वक्फले पथ्या छर्द्दिश्लेष्मातिसारनुत्" ॥
चव्यादिक्वाथः ॥ * ॥
"हिङ्गु सौवर्चलं व्योषमभयातिविषा वचा ।
पीतमुष्णाम्बुना चूर्णमेषां श्लेष्मातिसारनुत् ॥"
हिङ्ग्वादिचूर्णं ॥ * ॥
"कृमिशत्रुवचाबिल्वपेशीधान्याककट्फलं ।
एषां क्वाथं भिषग्दद्यात् अतीसारे बलासजे" ॥
विड़ङ्गादिक्वाथः ॥ * ॥ अथ द्विदोषजातिसाराणां
लक्षणानि चिकित्सा च ।
"द्विदोषलक्षणैर्विद्यादतीसारं द्विदोषजं ।
तेषां चिकित्सा प्रोक्तैव विशिष्टा च निगद्यते ॥
कट्फलं मधुकं लोध्रत्वक् दाड़िमफलस्य च ।
सतण्डुलजलं चूर्णं वातपित्तातिसारनुत्" ॥
वातपित्तातिसारे ॥ * ॥
"चित्रकातिविषा मुस्तं बालबिल्वं सनागरं ।
वत्सकत्वक्फलं पथ्या वातश्लेष्मातिसारनुत्" ॥
वातश्लेष्मातिसारे ॥ * ॥
"मुस्ता सातिविषा मूर्व्वा वचा च कुटजः समाः ।
एषां कषायः सक्षौद्रः पित्तश्लेष्मातिसारनुत्" ॥
पित्तश्लेष्मातिसारे ॥ अथ सन्निपातातिसारस्य लक्षणं ।
"तन्द्रायुक्तो मोहसादास्यशोषी
वर्च्चः कुर्य्यान्नेकरूपं तृषार्त्तः ।
सर्व्वोद्भूते सर्व्वलिङ्गोपपत्तिः
कृच्छ्रोऽसाध्यो बालवृद्धाबलानां" ॥
अथ तस्य चिकित्सा ॥ * ॥
"पञ्चमूलीबलाबिल्वगुडूचीमुस्तनागरैः ।
पाठाभूनिम्बवर्हिष्ठकुटजत्वक्फलैः शृतं ॥
सर्व्वजं हन्त्यतीसारं ज्वरञ्चापि तथा वमिं ।
सशूलोपद्रवं श्वासं कासं वापि सुदुस्तरं ॥
पञ्चमूल्यत्र सामान्या पित्ते योज्या कनीयसी ।
वाते पुनर्ब्बलासे च सा योज्या महती मता" ॥
वर्हिष्ठं बालकं । पञ्चमूल्यादिक्वाथः ॥ * ॥
"अभया नागरं मुस्तं गुड़ेन सह योजितं ।
चतुःसमेयं गुटिका स्यात्त्रिदोषातिसारनुत् ॥
आमातिसारमानाहं सविबन्धं विसूचिकां ।
कामीनरोचकं हन्याद्दीपयत्याशु चानलं" ॥
चतुःसमो मोदकः ॥ * ॥
"तत्कालाकृष्टकुटजत्वचं तण्डुलवारिणा ।
पिष्टां चतुःपलमितां जम्बुपल्लववेष्टितां ॥
सूत्रेण बद्धा गोधूमपिष्टेन परिवेष्टितां ।
लिप्ताञ्च घनपङ्केन निर्द्दहेद्गोमयाग्निना ॥
अङ्गारवर्णाञ्च मृदं दृष्ट्वा वह्नेः समुद्धरेत् ।
ततो रसं समादाय शीतं क्षौद्रयुतं पिबेत् ॥
उक्तः कृष्णात्रिपुत्रेण पुटपाकस्तु कौटजः ।
जयेत् सर्व्वानतीसारान् दुस्तरान् सुचिरोत्थितान्
कुटजपुटपाकः ॥ * ॥
"कुटजत्वक्कृतः क्वाथो वस्त्रपूतो घनीकृतः ।
स लीढ़ोऽतिविषायुक्तः स्यात्त्रिदोषातिसारनुत् ॥
इच्छन्त्यत्राष्टमांशेन क्वाथादतिविषारजः ।
प्रक्षिपेद्वा चतुर्थांशमिति केचिद्वदन्ति हि" ॥
कुठजावलेहः ॥ * ॥
"पलमङ्कोठमूलस्य पाठां दार्व्वीञ्च तत्समां ।
पिष्ट्वा तण्डुलतोयेन वटकानक्षसम्मितान् ॥
छायाशुष्कांश्च तान् कुर्य्यात्तेष्वेकं तण्डुलाम्बुना ।
पेषयित्वा प्रदद्यात्तं पानाय गदिने भिषक् ॥
वातपित्तकफोद्भूतान् द्वन्द्वजान् सान्निपातिकान् ।
हन्यात् सर्व्वानतीसारान् वटकोऽयं प्रयोजितः" ॥
अङ्कोठवटकः ॥ * ॥ अथागन्तुजस्य शोकाति-
सारस्य संप्राप्तिपूर्व्वकं लक्षणमाह ।
तैस्तैर्भावैः शोचतोऽल्पाशनस्य
वाष्पोष्मा वै वह्निमाविश्य जन्तोः ।
कोष्ठं गत्वा क्षोभयेत् तस्य रक्तं
तच्चाधस्तात् काकणन्तीप्रकाशं ॥
निर्गच्छेद्वै विड्भिमिश्रं ह्यविड्वा
निर्गन्धं वा गन्धवद्वातिसारः ।
शोकोत्पन्नो दुश्चिकित्स्योऽतिमात्रं
रोगो वैद्यैः कष्ट एष प्रदिष्टः ॥
अयमर्थः । तैस्तैर्भावैर्बन्धुवित्तक्षयादिभिः शोचतः शोकं
कुर्व्वतः । जन्तोः प्राणिनः । वाष्पोष्मा वाष्पः शोकज-
देहोष्मणा जनितं नेत्रनासामुखादिषु जलं तेन स-
हितः उष्मा शोकजं देहतेजः । स कोष्ठं गत्वा वह्नि-
माविश्य जठराग्निं मन्दीकृत्य । वाष्पसाहित्यादुष्म-
णापि वह्नेर्मन्दीभाव इति न दोषः । वह्नेर्मन्दीभावादेव
अल्पाशनस्येति जन्तोर्विशेषणं । ततस्तस्य जन्तोः
रक्तं क्षोभयेत् स्वस्थानाच्चालयेत् । इति संप्राप्तिः ॥
अथ लक्षणं । तत्र रक्तं अधस्तात् गुदात् काक-
णन्तीप्रकाशं गुञ्जाफलसदृशं विड्भिमिश्रं गन्ध-
वच्च । अविट् निर्गन्धं वा निर्गच्छेत् । शोकोत्प-
न्नोऽतिसारः अतिमात्रं दुश्चिकित्स्यः । शोकाप-